

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון א תשע"ג
מספר 421

תפילת העמידה – הוספות לעשרת ימי תשובה

ארבע הוספות נתקנו בימי הגאונים לאמרם בתוך ברכות העמידה: שתי הוספות בשלוש ברכות ראשונות – "זכרנו" ו"מי כמוך", ושתי הוספות בשלוש ברכות אחרונות – "וכתוב לחיים טובים" ו"בספר החיים".

הזכרת הזיכרון

כבר כתבו המבארים כי עיקר תקנתם היה לאמרם בתפילת ראש השנה, ורק בתקופה מאוחרת יותר הורחב תחום אמירתם לכל עשרת ימי התשובה. כך אכן מציין רבי יצחק בער בסידורו הדקדקני "עבודת ישראל" (רדלחיים תרכח). מאחר שההוספות מיוחדות לראש השנה ששמו ועניינו "זיכרון תרועה" ונקרא בנוסחי התפילה גם "יום הזיכרון", ברור כי בכל ארבע ההוספות תופיע מילה הבאה משורש הזיכרון, ובלשונו: "ועל כן בכולם הלשון זכירה".

כך בראשונה "זכרנו לחיים", בשנייה "זוכר יצוריו לחיים", בשלישית "וכתוב לחיים טובים" (אמנם לא מופיע כאן שורש הזכור, וראו הערתי בהמשך), וברביעית יחזור הזיכרון בביטוי "בספר חיים" [...] נזכר ונכתב".

על מה שכתב "בכולם" יש כמובן לתמוה, וכפי שצוין שבאמירת "וכתוב" לא מופיע שורש הזכור. נראה לי לומר, אף כי אין לי ראיה מדעית לכך, כי ייתכן שבנוסח מקורי היה כתוב "זוכר לחיים טובים כל בני בריתך" ואולי "זוכר וכתוב", שהרי כבר נאמר שהוספות אלו עיקרן לראש השנה. כך מופיעה הצמידות "זכירה וכתובה" גם ב"זכרנו לחיים" וגם "בספר החיים נזכר ונכתב". אכן, בהמשך דבריו כותב בעל "עבודת ישראל" שהנוסח השלישי הוא "זוכר רחמך וכתוב וכו'" והוא אולי דומה למה ששיערתי.

הבקשה לחיים

עוד מאפיין לכל ארבע ההוספות הוא הבקשה והאזכור של החיים. "זכרנו לחיים", "מלך חפץ בחיים", "זוכר יצוריו לחיים", "וכתוב לחיים" ובאחרון "בספר חיים" ו"לחיים טובים ולשלום". ניתן לומר בבירור שתוספות אלו, המשתמשות במילים המיוחדות של זכירה וחיים, מכוונות היטב לימים הנקראים ימי הזיכרון, כדברי חכמים בברייתא: אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבונו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים? אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה? (ראש השנה לב, ב).

לשון נופל על לשון

עוד יש לציין, על פי דרכו ודבריו של בעל "עבודת ישראל", שכל הוספה התחברה לברכתה בקשר ענייני ולשוני. בברכת

האבות נאמר הנוסח "וזוכר חסדי אבות [...] למען שמו באהבה". על כן נסמכה לו התוספת "זכרנו לחיים [...] וכתבנו [...] למען וכו'", היינו הישענות על "למען" כבוד ה' בעולם. ההוספה השנייה נצמדה לביטוי "מי כמוך בעל גבורות" וממשיכה תוך שימוש באותה מטבע לשונית "מי כמוך אב הרחמים". בשלישית: "וכתוב לחיים טובים" ניתן לומר שנשמך לביטוי "ועל נפלאותיך וטובותיך" וכן בהמשך "הטוב כי לא כלו רחמך". וכמובן, האחרון "בספר חיים ברכה ושלום" מוזכר בברכת השלום "שים שלום". ובלשונו של רבי בער "וככה בכולם הלשון נופל על לשון".

זכירה וכתובה

כדי להעמיק ולחקור את משמען של התוספות נביא את הערתו של רבי חיים ויטאל (תלמידו וכותב תורתו של האר"י) בספרו הגדול "פרי עץ חיים" (שער הכוונות, דרושי ראש השנה), בשינויי מילים להקלת ההבנה:

וראיתי שנויים בתוספות אלו, כי באבות תקנו זכירה וכתובה. ובגבורות מי כמוך, זכירה לבד בלי כתיבה ובהודאה, כתיבה לבד. ובשים שלום, זכירה וכתובה (נזכר ונכתב).

הספר הקבלי "פרי עץ חיים" לרבי ויטאל מביא הסבר קבלי להבדלים ולהבחנות שהעלה לעיון, אולם ננסה להסביר את הדברים על דרך הקרובה יותר לפשט הדברים ולתובנות נגלות. נפתח במובאה מתוך הערתו של בעל ה"פרי צדיק", רבי צדוק הכהן מלובלין (תקפג–תרס) הכותב בדרשתו לראש השנה (סי' יט): "זכרנו הוא כנגד הנשמה, וכתבנו כנגד הגוף". הזיכרון הוא דבר רוחני מאוד, הוא החוש או התכונה היותר רוחנית שיש באדם, שאינו צמוד לשום גורם גשמי. האדם זוכר עצמים, מנגינות ואפילו תחושות. הזיכרון הוא שמימי, ואולי זו כוונת רבי צדוק שכתב שזכרנו הוא "כנגד הנשמה". לעומת זאת הכתיבה היא הקצה השני של התכונות. בכתיבה מממש האדם את הרעיון לכלל אותיות נראות למסגרת מוצקה וגשמית ועל כן היא מחוברת לגוף. אם נרצה לארגן את המושגים נאמר כך: הזכירה היא נשמתית ושמיימית, והכתיבה היא גופנית וארצית.

מכאן ננסה לאבחן את ההבדלים. באבות אנו מחברים שמים וארץ שהם הם האבות המרכיבים את השכינה בארץ, ועל כן יבואו השניים, גם הזכירה וגם הכתיבה. בגבורות השייכות היא לה' ועל כן תובא בו הזכירה בלבד. בהודאה תבוא בקשת הזכירה ולסיום ייכללו השניים בבקשת הסיכום "ניזכר ונכתב".

יהי רצון שיקויים בנו "נזכר ונכתב לפניך, אנחנו וכל עמך בית ישראל, לחיים טובים ולשלום".

הרב יוסף אנטמן

מרצה בהתמחויות לתושב"ע ולתנ"ך

אהבת ישראל קדמה לתורה

ספר בראשית פותח במילים: "בראשית ברא אלוקים וכו'". רש"י פותח את פירושו לתורה בשאלה "ומה הטעם פתח בבראשית?" ועונה על כך: "משום כח מעשיו הגיד לעמו [...] כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו [...] וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו". למעשה חשוב לשאול ולהתבונן מה רוצה רש"י ללמדנו במילים אלו אשר בהן הוא פותח את פירושו לחמשת חומשי התורה.

כדי לענות על השאלה נתבונן בדברי רש"י הפותחים כל אחד מחמשת החומשים. ברש"י הראשון בספר שמות כתוב: "ואלה שמות בני ישראל – אף על פי שמנאן בחייהן בשמות, חזר ומנאן במיתתן להודיע חיבתן"; ברש"י הראשון בספר ויקרא כתוב: "ויקרא אל משה – לכל דברות ולכל אמירות ולכל ציוויים קדמה קריאה לשון חיבה"; ברש"י הראשון בספר במדבר כתוב: "מתוך חיבתן לפניו מונה אותם כל שעה"; ברש"י הראשון בספר דברים כתוב: "אלה הדברים – לפי שהן דברי תוכחות [...] לפיכך סתם את הדברים והזכירם ברמו מפני כבודן של ישראל". אם נתבונן היטב בחמשת הפירושים שרש"י פותח בהם את החומשים, נוכל לראות כי כבודם וחיבתם של ישראל הם מוטיב חוזר בכל הפירושים שהזכרנו לעיל. אמנם בכל פעם העניין והעיסוק שונה, אך ללא צל של ספק זהו הרעיון המשותף לכל חמשת הפירושים. למעשה רש"י מנסה ללמדנו כלל גדול וחשוב: כבודם של ישראל הוא קודם ללימוד התורה כולה. רצונך ללמוד תורה? התעסק קודם בכבודם ובהיבטם של ישראל ומתוך המקום החשוב הזה ייכנסו דברי התורה ללבך.

אסמכתא לרעיון יפה וחשוב זה שמעתי מאבי מורי: נהגו קהילות ישראל לקרוא בחג השבועות את מגילת רות לפני קריאת התורה, אף על פי שמן הדין הפשוט ידוע ומקובל

שכאשר יש מצב של "תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם", וכן כלל נוסף "שכל הקדוש מחברו קודם לחברו". על כן ראוי היה להקדים את קריאת התורה לקריאת המגילה כפי שנהגים לקרוא בשבתות ובחגים את ההפטרות לאחר קריאת התורה. אלא שגם שינוי נדיר וחריג זה בא ללמדנו את אשר עסקנו בו: כדי להיכנס ללימוד התורה לא די לפתוח ספר ולהתחיל לקרוא בו, אלא יש לבצע קודם לכן הכנות מסוימות שיכשירו ויכינו אותנו מבחינה פנימית לקבלת התורה. הכנות אלו כוללות עיסוק ועניין רב משמעות בכבודם ובהיבטם של ישראל או גמילות חסדים לעם ישראל כנלמד ממספר עניינים במגילת רות.

גם בכניסתנו לבית המדרש בבוקר אנו אומרים את הפסוק "מה טובו אוהליך יעקב משכנותיך ישראל". גם בזאת רצוננו להזכיר את מעלתם של ישראל ומתוך נקודות זכות אלו ראויים אנו להתחיל את התפילה ואת הלימוד. מעניין לגלות מספר סידורים שבהם מופיע שיש לומר לפני התפילה "הריני מקבל על עצמי מצוות עשה של ואהבת לרעך כמוך". מתוך העניין של מציאת נקודות טובות ואהבה בכל הנוגע ליחס לעם ישראל, אפשר לגשת לתפילה בפני בורא העולם.

נאחל ונברך שנדע תמיד לפתוח ולומר דברים בכבודם ובמעלתם של ישראל, ונסיים במילים מתוך תפילתו של רבי אלימלך מליזנסק: "אדרבה תן בליבנו שנראה כל אחד מעלת חברינו ולא חסרונם ושנדבר כל אחד את חברו בדרך הישר והרצוי לפניך ואל יעלה בליבנו שום שנאה ואחד על חברו חלילה". אמן!

צופיה ליפשיץ

סטודנטית בהתמחויות למתמטיקה
ולחינוך חברתי קהילתי

הציונות הדתית בעקבי רבנו הרצי"ה זצ"ל

ברוריה מכמן

הרב צבי יהודה הכהן קוק אודות: לפרשת בראשית

ויברא אלהים את האדם בצלמו, בצלם אלהים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אתם.
בראשית א; כז

[...] צלם אלוהים של האדם כולל שני גוונים: איש ואישה. הרמב"ם מבאר שצלם אלוהים הוא הצד השכלי, הצד הרוחני שבאדם, ורש"י מבטא אותו עניין במילים שונות "דעה ודיבור", זכר ונקבה הם שני צדדים של צלם אלוהים הכללי שבאדם.

בפרק הראשון של פרשת בראשית מסופר באופן כללי על ששת ימי בראשית, ואחר כך חוזרים הדברים ביתר פירוט. מהפסוק "ויבן ד' אלהים את הצלע" לומדים חז"ל ש"נתן הקב"ה בינה יתירה באישה יותר מבאיש". מתוך כך אפשר להבין שביטויים הנראים כהמעטה של האישה, באמת אינם כן. נוסח הברכה "שעשני כרצונו" אינו צמצום אלא אדרבה גדלות. "בינה יתירה". האישה יותר אלוהית מהאיש. היא יותר "כרצונו", כרצון ד'. [...] העלאיות האלוהיות של האישה היא ה"בינה היתירה" שלה.

על כל פנים, אלה הם שני גוונים בתוך צלם אלוהים הכללי, וכמו שצלם אלוהים שבאדם מקיף איש ואישה, כך סגולת ישראל המיוחדת כוללת איש ואישה. נשים הרוצות לקיים מצוות עשה שהזמן גרמא יכולות לברך עליהן. ואיך הן מברכות "אשר קדשנו במצוותיו וציונו", הרי אינן חייבות? אלא פירשו הראשונים, שהן יכולות להתחייב ולברך, כי ההתחייבות היא כלל ישראלית. התורה ניתנה לכלל-ישראל בכללותו. "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו". זאת הנקודה היסודית ורק אחר-כך מופיעה ההתפרטות לאנשים ונשים.

גם במעשה בראשית אפשר לראות צד בו האישה יותר גדולה מהאיש. האיש נברא "עפר מן האדמה", ובתוך חומר זה "ויפח באדם נשמת חיים". לעומת זאת האישה נבראה מן הצלע, שכבר היתה שייכת לצלם אלוהים. היסוד והשורש שלה הוא אלוהי. לפעמים מחלקים בין איש לאישה: שכל ורגש. יש להבין זאת בצורה יותר גדולה ואמיתית: לאיש שייך צד היצירה, ולאישה – הצד האלוהי של "שעשני כרצונו".

מתוך: שיחות הרב צבי יהודה - בראשית, בעריכת הרב שלמה אבינר, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 77-78.